

Міністерство освіти та науки України  
Національний університет «Острозька академія»  
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту  
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота  
на здобуття освітнього ступеня бакалавра  
на тему:  
**«Аксіологічна складова світогляду українців: регіональні особливості»**

Виконав студент 4 курсу, групи Пфл-41  
напряму підготовки 033 Філософія  
ОПП Практична філософія: консалтинг та коучинг  
**Лободенко Марк Павлович**

**Керівник:**

доктор філософських наук, доцент  
Петрушкевич Марія Стефанівна

**Рецензент:**

кандидат філософських наук,  
старший викладач  
Шляхова Ольга Анатоліївна

Острог, 2026

## ЗМІСТ

|                                                                                                               |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                             | <b>4</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ...</b>                                                | <b>8</b>  |
| 1.1. Аксіологія як філософська дисципліна: основні поняття та підходи .....                                   | 8         |
| 1.2. Світогляд як філософська категорія: структура та аксіологічний вимір                                     | 10        |
| 1.3. Регіональна ідентичність і ціннісні системи: методологія дослідження .                                   | 13        |
| Висновки до Розділу 1 .....                                                                                   | 16        |
| <b>РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ<br/>АКСІОЛОГІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНІ .....</b>                  | <b>18</b> |
| 2.1. Особливості імперських траєкторій: Австро-Угорщина і Російська<br>імперія як ціннісні матриці .....      | 18        |
| 2.2. Радянський досвід і його регіональна нерівномірність .....                                               | 20        |
| 2.3. Релігійний чинник: УГКЦ, православ'я і ціннісні орієнтації .....                                         | 22        |
| 2.4. Окупація 2014 року як прискорювач ціннісних процесів.....                                                | 24        |
| Висновки до Розділу 2 .....                                                                                   | 25        |
| <b>РОЗДІЛ 3. АКСІОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ УКРАЇНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ<br/>ЗРІЗ.....</b>                                   | <b>28</b> |
| 3.1. Ціннісні орієнтації мешканців Заходу та Центру України .....                                             | 28        |
| 3.2. Аксіологічні особливості Сходу та Півдня України .....                                                   | 30        |
| 3.3. Спільне та відмінне: порівняльний аналіз регіональних аксіологічних<br>систем .....                      | 33        |
| Висновки до Розділу 3 .....                                                                                   | 36        |
| <b>РОЗДІЛ 4. ТРАНСФОРМАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ<br/>СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....</b> | <b>38</b> |
| 4.1. Вплив повномасштабної війни на ціннісні орієнтації та регіональну<br>ідентичність .....                  | 38        |
| 4.2. Практичний вимір: консалтинг та коучинг у роботі з регіональними<br>ціннісними відмінностями .....       | 42        |
| Висновки до Розділу 4 .....                                                                                   | 45        |

|                                                       |           |
|-------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВИСНОВКИ .....</b>                                 | <b>48</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ .....</b> | <b>52</b> |

## ВСТУП

Рубіжне, Сєверодонецьк, Лисичанськ, Попасна. Міста, які більшість українців до 2022 року знали лише з карти. Про них говорили як про «інших»: з іншою мовою, іншою пам'яттю, нібито іншими цінностями. Ця «інакшість» Сходу була зручним поясненням для багатьох. І для тих, хто виправдовував окупацію 2014 року «волею народу», і для тих, хто просто вважав Луганщину та Донеччину чимось далеким і чужим. У 2022 році ці міста стали лінією фронту. Люди, яких роками описували як байдужих або проросійських, евакуювалися, чинили спротив, рятували одне одного. Питання про те, що насправді об'єднує і що розрізняє українців з різних регіонів, перестало бути суто академічним.

Дослідження охоплює як теоретичну, так і практичну сторони питання. Щодо останньої, то вона ґрунтується на власному досвіді автора перебування на окупованих територіях в період з 2014 по 2018 рік. У поєднанні з існуючими науковими роботами, це дозволяє сформулювати конкретну дослідницьку пропозицію: регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях українців існують і заслуговують серйозного аналізу – але пояснювати їх через «ментальність» недостатньо і не точно. За відмінностями стоять цілком конкретні історичні обставини – і саме їх варто досліджувати.

**Актуальність теми** дослідження визначається кількома чинниками. По-перше, в умовах тривалої збройної агресії Росії проти України питання про ціннісну єдність та ціннісні відмінності українського суспільства набуває прямого практичного виміру. Розуміння того, що насправді об'єднує і що розрізняє громадян різних регіонів, є необхідною умовою ефективної державної політики, соціальної інтеграції та повоєнної відбудови. По-друге, в академічному просторі тривалий час домінував або редукціоністський підхід, коли регіональні відмінності пояснювались через «ментальність», або надмірно оптимістичний, коли відмінності заперечувались заради ідеї єдності. Обидва є теоретично недостатніми. Потрібна аналітична рамка, яка дозволяла

б визнавати реальність регіональної специфіки і водночас пояснювати її через конкретні історичні, релігійні й соціально-економічні чинники. По-третє, стрімкі ціннісні зміни, зафіксовані соціологічними дослідженнями після 2022 року, свідчать про те, що аксіологічна система українців перебуває у динамічному стані, що потребує наукового осмислення.

**Стан наукової розробленості теми.** Аксіологічна проблематика в українському суспільстві досліджувалась у кількох напрямках. Теоретичне підґрунтя аксіології як філософської дисципліни закладено у працях Г. Лотце, Г. Ріккєрта, М. Шелєра, Н. Гартмана, а також у сучасних концепціях Ш. Шварца та Р. Інґлгарта. Питання регіональної ідентичності в Україні системно розглядає Лариса Нагорна у монографії «Регіональна ідентичність: український контекст» (2008) [9]. Соціологічний вимір ціннісних орієнтацій українців у регіональному розрізі досліджується Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Київським міжнародним інститутом соціології та в рамках проєкту World Values Survey, де Україна брала участь у хвилях 1996, 2006, 2011 та 2020 років. Водночас комплексного філософського дослідження, яке поєднувало б аксіологічну теорію з емпіричними регіональними даними та враховувало трансформації, спричинені повномасштабною війною, досі бракує. Цим і зумовлена необхідність пропонованого дослідження.

**Мета дослідження** полягає у тому, щоб виявити та проаналізувати аксіологічну складову світогляду українців у її регіональному вимірі, встановити чинники формування регіональної специфіки та простежити її трансформацію в умовах сучасних викликів.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розкрити зміст понять «аксіологія», «світогляд», «ціннісна система» та «ціннісні орієнтації» у філософському контексті;
- визначити теоретико-методологічні підходи до вивчення регіональних відмінностей у ціннісних орієнтаціях;

- проаналізувати історичні, релігійні та соціально-економічні чинники формування регіональної аксіологічної специфіки в Україні;
- дослідити емпіричні дані соціологічних досліджень щодо ціннісних орієнтацій мешканців різних регіонів України;
- виявити спільні та відмінні риси в аксіологічних системах українців різних регіонів;
- розглянути трансформацію ціннісних орієнтацій під впливом повномасштабної збройної агресії та окреслити практичний вимір цих змін у контексті консалтингу й коучингу.

**Об'єктом дослідження** є світогляд українців як соціокультурний феномен.

**Предметом дослідження** є регіональні особливості аксіологічної складової світогляду українців.

**Методологічну базу дослідження** складають аксіологічний підхід як основний, що дозволяє аналізувати ціннісні системи у їхній структурі та ієрархії; компаративний метод для порівняння ціннісних орієнтацій різних регіонів; історичний метод для виявлення чинників формування регіональної специфіки; феноменологічний підхід для аналізу суб'єктивного виміру ціннісного досвіду; а також метод аналізу соціологічних даних для опрацювання результатів World Values Survey, досліджень Центру Разумкова та КМІС.

**Наукова новизна** роботи полягає у такому: запропоновано філософсько-аксіологічну інтерпретацію регіональних відмінностей у світогляді українців, що поєднує теоретичний аналіз з актуальними соціологічними даними; обґрунтовано тезу про те, що регіональна аксіологічна специфіка є продуктом конкретних історичних, інституційних і колоніальних чинників, а не «природної ментальності» населення; розглянуто ціннісні трансформації українців в умовах повномасштабної збройної агресії 2022 р. у регіональному вимірі.

**Практичне значення** дослідження є багатовимірним. Окреслено зв'язок між аксіологічним знанням про регіональну специфіку та практикою консалтингу й коучингу. Результати роботи можуть бути використані у діяльності консультантів і коучів, які працюють із клієнтами з різних регіонів України або з внутрішньо переміщеними особами, у розробці програм міжрегіональної комунікації та соціальної інтеграції в умовах воєнного і повоєнного часу, у формуванні освітніх і просвітницьких програм, спрямованих на подолання регіональних стереотипів, у роботі організацій, що займаються реінтеграцією мешканців деокупованих територій, а також у підготовці фахівців спеціальності «Практична філософія: консалтинг та коучинг».

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення та результати дослідження були оприлюднені у доповіді на щорічній науковій конференції «Дні науки НаУОА 2026». “Аксіологічна складова світогляду українців: регіональні відмінності в умовах війни”

**Структура роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури і додатків. Загальний обсяг роботи становить 55 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

#### **1.1. Аксиологія як філософська дисципліна: основні поняття та підходи**

Аксиологія є розділом філософії, предметом якого є природа цінностей, їхнє місце у структурі людського буття та спосіб функціонування у житті особистості й суспільства. Питання про цінності порушувалось ще в античній філософії. Достатньо згадати сократівські пошуки блага або аристотелівське розмежування між корисним, приємним і прекрасним. Але як самостійна дисципліна аксиологія оформилась лише в другій половині XIX століття, коли склались умови для відокремлення теорії цінностей від онтології та етики.

Відправною точкою для більшості істориків аксиології вважаються праці Рудольфа Германа Лотце. Він одним із перших теоретично розмежував сферу «існуючого» і сферу «значущого», тобто відокремив факти дійсності від цінностей, які не існують як речі, але мають особливий статус обов'язковості та значущості для людини. Це розмежування виявилось надзвичайно продуктивним, бо дозволило порушити питання про те, як саме цінності присутні у людському досвіді, якщо вони не є ні речами, ні психічними станами в звичайному розумінні.

Наступний важливий крок зробили представники Баденської школи неокантіанства: Вільгельм Віндельбанд і Генріх Ріккерт. Для них цінності є трансцендентними, вони не належать ані до природного світу, ані до суб'єктивного досвіду, а утворюють особливу сферу «належного», що протистоїть «сущому». Звідси випливала важлива методологічна ідея: науки про культуру відрізняються від природничих не лише предметом, а й методом, бо вони співвідносять явища з цінностями, тоді як природничі науки встановлюють закономірності. Ця теза Ріккерта пізніше вплинула і на

соціологію Макса Вебера з його концепцією «ціннісної нейтральності» та «ціннісної віднесеності» у науковому пізнанні.

Принципово інший підхід запропонував Макс Шелер. У своїй феноменологічній аксіології він стверджував, що цінності є об'єктивними і пізнаються через особливий вид емоційного досвіду, який він назвав «ціннісним відчуттям» (Wertfühlen). Цінності, за Шелером, утворюють ієрархічну структуру [20]: від найнижчих чуттєво-гедоністичних до вищих духовних і сакральних. При цьому ієрархія не є довільною і не є культурно відносною, вона вкорінена у самій природі людської особи. Шелер також розрізняв «цінність» і «благо»: благо є конкретною річчю або вчинком, що несе цінність у собі, тоді як сама цінність залишається незмінною.

Микола Гартман розвинув об'єктивістську лінію аксіології далі. Для нього цінності є особливою сферою ідеального буття, подібною до математичних об'єктів: вони існують незалежно від того, чи усвідомлює їх хтось. Людина може «відкривати» або «не помічати» цінності, але не може їх «створювати». Гартман звернув особливу увагу на антиномії у ціннісному світі [8], тобто на ситуації, коли різні цінності вступають у конфлікт між собою і жодна система не може повністю їх узгодити. Ця ідея є важливою для нашого дослідження: регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях можуть бути наслідком того, що різні спільноти вирішують ціннісні антиномії по-різному залежно від конкретних історичних і культурних обставин.

Паралельно з об'єктивістськими концепціями розвивались суб'єктивістські підходи. Прагматисти, насамперед Джон Дьюї, наполягали на тому, що цінності є результатом людського досвіду і оцінювальної діяльності: цінним є те, що задовольняє потреби і вирішує проблеми. Емотивісти, зокрема Альфред Айер і Чарльз Стівенсон, йшли ще далі і стверджували, що ціннісні судження взагалі не є істинними чи хибними, вони лише виражають емоційне ставлення суб'єкта. Ці позиції зазнали серйозної критики, але поставили важливе питання: якою мірою ціннісні системи є культурно і соціально зумовленими?

Сучасна аксіологія здебільшого уникає як крайнього об'єктивізму, так і крайнього суб'єктивізму. Більшість дослідників сьогодні дотримуються позиції, яку можна назвати реляційною або інтерсуб'єктивною: цінності не є ні «речами у світі», ні суто психічними станами, вони виникають у взаємодії між людиною і світом, формуються у соціальному досвіді і закріплюються у культурних практиках. Саме це розуміння є методологічно найпродуктивнішим для дослідження регіональних відмінностей у ціннісних орієнтаціях, бо дозволяє пояснити, чому різні соціальні середовища породжують різні ціннісні конфігурації без есенціалізму і без повного релятивізму.

Ключовим поняттям сучасної аксіологічної теорії є «ціннісна орієнтація», тобто стійка схильність суб'єкта надавати перевагу певним цінностям у ситуаціях вибору. На відміну від абстрактного поняття цінності, ціннісна орієнтація вказує на реальну поведінкову і мотиваційну диспозицію особистості. Саме ціннісні орієнтації є основним предметом емпіричних досліджень, як соціологічних, так і психологічних. Поряд із цим поняттям важливе значення має «ціннісна система», тобто відносно стійка і внутрішньо організована сукупність цінностей і ціннісних орієнтацій, що характеризує певну особистість, групу або культуру.

Підсумовуючи, аксіологія пройшла шлях від метафізичних суперечок про природу цінностей до вироблення операційних понять, придатних для емпіричного дослідження. Для цілей пропонованої роботи найбільш продуктивними є реляційне розуміння цінностей, поняття ціннісної орієнтації та ціннісної системи, а також ідея Гартмана про антиномії цінностей як можливе джерело регіональних відмінностей у ціннісних пріоритетах.

## **1.2. Світогляд як філософська категорія: структура та аксіологічний вимір**

Поняття «світогляд» є одним із центральних у філософській антропології та соціальній філософії, хоча водночас одним із найбільш неточно вживаних у повсякденному і публіцистичному дискурсі. У філософській традиції під світоглядом розуміють цілісну систему поглядів

людини на світ і своє місце в ньому, систему, що охоплює знання, переконання, цінності, ідеали та принципи діяльності. Це не просто сукупність поглядів, а їхня внутрішня організованість: різні елементи світогляду взаємопов'язані і утворюють певну єдність, навіть якщо суб'єкт не усвідомлює цього зв'язку явно.

Класична структура світогляду передбачає кілька взаємопов'язаних компонентів. Когнітивний компонент включає знання і уявлення про світ, як наукові, так і буденні, як перевірені, так і засновані на вірі чи традиції. Аксіологічний компонент охоплює систему цінностей, ціннісних орієнтацій і оцінок, тобто все те, що людина вважає важливим, значущим, гідним прагнення або засудження. Праксеологічний компонент виражається у принципах і настановах щодо дії, у тому, як людина поводить себе відповідно до своїх знань і цінностей. Емоційно-вольовий компонент пов'язує всі інші: знання і цінності не є для людини нейтральними об'єктами, вони переживаються, викликають прихильність або відразу, мобілізують або пригнічують.

Серед цих компонентів аксіологічний займає особливе місце. Саме ціннісні орієнтації визначають, як людина інтерпретує знання, якій інформації довіряє, яку діяльність вважає виправданою. У цьому сенсі цінності виконують інтегруючу функцію, надаючи світоглядній системі внутрішньої зв'язності. Людина, для якої найвищою цінністю є свобода, і людина, для якої нею є порядок і стабільність, по-різному інтерпретують одні й ті самі факти, обирають різні моделі поведінки і по-різному оцінюють соціальні та політичні події. Навіть якщо їхній когнітивний багаж є подібним.

Важливо розрізняти кілька рівнів світогляду. На індивідуальному рівні він є результатом особистого досвіду, виховання, освіти і рефлексії. На груповому рівні, тобто на рівні спільноти, регіону чи нації, можна говорити про певні спільні світоглядні настанови, що поділяються більшістю членів групи. Саме ці колективні конфігурації є предметом соціологічних і культурологічних досліджень. При цьому важливо не змішувати колективний

світогляд із гомогенністю: всередині будь-якої спільноти існує значний діапазон індивідуальних відмінностей. Говорити про «світогляд українців» або «світогляд жителів Сходу» можна лише у статистичному, а не есенціалістському сенсі, як про тенденції та центри тяжіння, а не як про єдину незмінну систему.

Питання про типологію світоглядів є дискусійним. Традиційно виділяють міфологічний, релігійний, філософський і науковий типи, і ця класифікація відображає передусім спосіб обґрунтування переконань. У сучасній соціальній філософії більш продуктивними видаються типології, засновані на ціннісних вимірах. Саме такий підхід реалізований у дослідженнях Рональда Інглгарта, який виділяє традиційні та секулярно-раціональні світогляди, а також світогляди виживання та самовираження [28]. Він показує, що ці виміри мають реальне значення для пояснення соціальної та політичної поведінки людей у різних країнах і регіонах.

На формування світогляду впливає широкий спектр чинників. Серед них соціальне середовище і виховання, освіта і доступ до інформації, релігійна традиція, мова як спосіб структурування досвіду, а також конкретний історичний досвід спільноти, досвід воєн, окупацій, економічних криз і суспільних трансформацій. Останній чинник є особливо важливим для розуміння регіональних відмінностей в Україні: різні регіони пережили різний колоніальний і радянський досвід, різною мірою зазнали русифікації та денаціоналізації, мали різний доступ до незалежних джерел інформації та культурних практик. Ці відмінності в досвіді закономірно породжують відмінності у світоглядних настановах і зокрема у ціннісних орієнтаціях.

Окремо варто зупинитися на понятті «ментальність». Воно часто вживається у суміжному значенні зі «світоглядом», але має суттєво інші конотації. Ментальність зазвичай розуміють як глибинний, здебільшого несвідомий пласт колективних уявлень і установок, що змінюється дуже повільно і визначає базові реакції людей на виклики дійсності. Проблема полягає в тому, що поняття ментальності нерідко використовується

есенціалістськи, як незмінна «природа» певного народу чи регіону, що апріорно визначає його поведінку. Такий підхід є методологічно хибним: він унеможливорює пояснення змін і знімає з конкретних соціальних та політичних акторів відповідальність за ті умови, в яких формуються світоглядні настанови людей.

Для цілей пропонованого дослідження світогляд розуміється як відкрита і динамічна система, що формується в конкретних історичних умовах і здатна змінюватись під впливом нового досвіду. Аксіологічна складова світогляду, тобто ціннісні орієнтації та ієрархії, є найбільш чутливим до соціальних змін елементом цієї системи. Це підтверджується даними соціологічних досліджень в Україні після 2014 і 2022 років. Саме тому аналіз регіональних відмінностей у ціннісних орієнтаціях є водночас аналізом регіональних відмінностей у світогляді.

### **1.3. Регіональна ідентичність і ціннісні системи: методологія дослідження**

Поняття «регіональна ідентичність» позначає усвідомлення людиною своєї належності до певної територіальної спільноти і те значення, яке ця належність має для її самовизначення. Регіональна ідентичність не є просто географічним фактом: людина може жити в певному регіоні, але не ідентифікувати себе з ним. Або навпаки, зберігати сильну регіональну ідентичність після переїзду. Вона формується через спільний досвід, спільну пам'ять, спільні культурні практики і, що особливо важливо для нашого дослідження, через спільні ціннісні орієнтації.

Регіональна ідентичність і ціннісна система перебувають у відносинах взаємного підкріплення. Спільні цінності є одним із чинників, що конституують регіональну ідентичність, бо людей об'єднує не лише спільна територія, а й подібне розуміння того, що важливо і що правильно. З іншого боку, регіональна ідентичність сама по собі є ціннісно навантаженою: вона

може бути предметом гордості або сорому, може актуалізуватись або витіснятись залежно від соціального контексту. В умовах конфлікту або зовнішньої загрози регіональна ідентичність нерідко або посилюється як захисна реакція, або розчиняється у більш широкій, національній чи громадянській, ідентичності.

Методологічна проблема дослідження регіональних ціннісних відмінностей полягає у тому, як відрізнити реальні, стійкі відмінності від ситуативних, пов'язаних із конкретним політичним або економічним моментом. Ця проблема особливо гостра стосовно України, де регіональні відмінності протягом тривалого часу активно політизувались і використовувались як інструмент маніпуляції, як зсередини, так і ззовні. Наукова відповідь на це питання передбачає опору на порівняльні дані, зібрані у різні часові точки і за допомогою стандартизованих інструментів.

Саме таким інструментом є проєкт World Values Survey, найбільше міжнародне порівняльне дослідження цінностей, що проводиться з 1981 року і охоплює понад 120 країн. Теоретичну основу проєкту заклав Рональд Інглгарт, який запропонував двовимірну модель культурних відмінностей. Перша вісь протиставляє традиційні цінності секулярно-раціональним, друга протиставляє цінності виживання цінностям самовираження. Переміщення суспільств уздовж цих осей пов'язане з рівнем економічного розвитку та відчуттям екзистенційної безпеки: в міру того як люди звільняються від матеріальної нужди, вони переходять до цінностей самовираження, свободи, толерантності, участі. Україна брала участь у четвертій, п'ятій, шостій і сьомій хвилях WVS: у 1996, 2006, 2011 і 2020 роках, що дозволяє відстежувати динаміку ціннісних змін на значному часовому проміжку.

Паралельно з інглгартівською традицією розвивалась аксіологічна теорія Шалом Шварца, яка пропонує більш диференційований і психологічно обґрунтований інструментарій. Шварц виділяє десять базових цінностей: влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самостійність, універсалізм, доброзичливість, традиція, конформність, безпека [31]. Він показує, що вони

утворюють кругову структуру, де сусідні цінності є сумісними, а протилежні конфліктними. Ця структура, за даними досліджень у 82 країнах, є крос-культурно універсальною, хоча конкретні ієрархії цінностей суттєво варіюють між культурами і групами. Для регіонального аналізу модель Шварца є особливо цінною, бо дозволяє порівнювати не окремі цінності, а цілі ціннісні профілі і виявляти, в якій точці ціннісного простору знаходиться та чи інша спільнота.

Важливою методологічною рамкою є також порівняльний метод у його соціально-філософському застосуванні. Порівняння регіонів не зводиться до простого встановлення відмінностей, воно передбачає пошук їхнього пояснення через конкретні причинні чинники. Л. Нагорна у своєму дослідженні регіональної ідентичності [9] в Україні застерігає від двох симетричних помилок. З одного боку, від перебільшення регіональних відмінностей і їхньої натуралізації, тобто від уявлення про те, що Схід і Захід України є принципово різними і несумісними спільнотами. З іншого боку, від їхнього заперечення з ідеологічних міркувань, прагнення уявити Україну монолітно однорідною. Науково коректна позиція передбачає визнання відмінностей при одночасному поясненні їхнього походження.

Методологічно значущим є і питання про одиницю аналізу. Цінності можна аналізувати на рівні індивіда, регіону або країни в цілому, і кожен рівень дає різну картину. Агрегування індивідуальних даних на рівні регіону є правомірним лише за умови, що вибірка є репрезентативною і що йдеться про статистичні тенденції, а не про характеристики кожного окремого мешканця. Людина зі Сходу України може мати ціннісний профіль, типовіший для Заходу, і навпаки. Регіональні відмінності є реальними на рівні розподілів, але не визначають долю конкретної людини.

Нарешті, для пропонованого дослідження важливим методологічним принципом є врахування темпорального виміру: ціннісні системи змінюються. Аналіз регіональних відмінностей в Україні 2024 року суттєво відрізняється від аналогічного аналізу 2013-го чи 2004-го. Повномасштабна збройна агресія

Росії стала потужним каталізатором ціннісних змін, і будь-яке дослідження, яке ігнорує цей фактор, ризикує оперувати застарілою картиною. Саме тому в пропонуваній роботі поряд із даними WVS використовуються актуальні дослідження Центру Разумкова і КМІС, що охоплюють період 2022 – 2024 років.

Таким чином, методологічна база дослідження поєднує філософсько-аксіологічний аналіз із порівняльним методом і спирається на два основних теоретичних інструменти, модель Інглгарта і теорію Шварца, як найбільш розроблені і емпірично верифіковані підходи до вивчення ціннісних систем у міжкультурному і регіональному вимірі.

### **Висновки до Розділу 1**

У першому розділі було закладено теоретико-методологічне підґрунтя дослідження аксіологічної складової світогляду українців у її регіональному вимірі. Розглянуто становлення аксіології як самостійної філософської дисципліни, починаючи з робіт Рудольфа Германа Лотце, який вперше теоретично відокремив сферу значущого від сфери існуючого, і завершуючи сучасними реляційними підходами. Окремо проаналізовано основні концепції класичної аксіології: трансценденталізм Баденської школи в особі Генріха Ріккєрта, феноменологію цінностей Макса Шелера, об'єктивістську концепцію Ніколая Гартмана, прагматизм Джона Дьюї та емотивізм Альфреда Айєра і Чарльза Стівенсона. Показано, що сучасна аксіологія здебільшого уникає крайнощів як об'єктивізму, так і суб'єктивізму, віддаючи перевагу реляційному розумінню цінностей, яке є методологічно найбільш продуктивним для дослідження регіональних ціннісних відмінностей.

Виокремлено ключові робочі поняття дослідження. Цінність розглядається як те, що має значущість для людини в контексті її взаємодії зі світом. Ціннісна орієнтація розуміється як стійка схильність надавати перевагу певним цінностям у ситуаціях вибору. Ціннісна система є відносно

стійкою і внутрішньо організованою сукупністю цінностей, що характеризує особистість, групу або культуру. Окрему увагу приділено ідеї Ніколая Гартмана про антиномії у ціннісному світі. Ця концепція дозволяє пояснити регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях не як прояв «різної ментальності», а як результат того, що різні спільноти у різних історичних умовах по-різному вирішують ціннісні конфлікти.

Світогляд проаналізовано як цілісну систему поглядів людини на світ і своє місце в ньому, у структурі якої виділено когнітивний, аксіологічний, праксеологічний та емоційно-вольовий компоненти. Обґрунтовано тезу про інтегруючу роль аксіологічного компонента у структурі світогляду. Окремо розмежовано поняття «світогляд» і «ментальність», з критикою есенціалістського використання останнього в українському публічному та частково в академічному дискурсі.

Сформульовано методологічні засади дослідження. Регіональна ідентичність розглянута у її взаємозв'язку з ціннісними системами як два явища, що формують одне одного. Як основні теоретичні інструменти емпіричного аналізу обрано модель Рональда Інглгарта, що використовується у проєкті World Values Survey, і теорію базових цінностей Шалом Шварца. Обидві моделі є крос-культурно верифікованими і дозволяють порівнювати ціннісні профілі різних спільнот. Підкреслено важливість темпорального виміру дослідження. Ціннісні системи змінюються, а повномасштабна війна стала суттєвим каталізатором ціннісних трансформацій, які мають бути врахованими в актуальному аналізі.

## РОЗДІЛ 2

### ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ АКСІОЛОГІЧНОЇ СПЕЦИФІКИ В УКРАЇНІ

#### 2.1. Особливості імперських траєкторій: Австро-Угорщина і Російська імперія як ціннісні матриці

Перш ніж перейти до аналізу самих чинників, варто пояснити, чому історичний контекст є необхідною відправною точкою для аксіологічного дослідження регіональних особливостей. Ціннісні системи не виникають у вакуумі. Вони формуються поколіннями людей у конкретних інституційних, культурних і політичних умовах, які або підтримують певні ціннісні зразки, або витісняють їх. Коли йдеться про регіональні відмінності в Україні, то ці відмінності неможливо зрозуміти без розуміння того, що сучасна територія України не була єдиним політичним і культурним простором протягом більшої частини своєї історії. Різні регіони століттями жили в різних державних системах, з різними правовими нормами, релігійними традиціями, освітніми моделями і ставленням до місцевої культури. Усе це формувало різні аксіологічні матриці.

Зверненню до історичного контексту в нашому дослідженні відведена окрема, інструментальна роль. Воно не є самоціллю і не претендує на повноту історичного аналізу. Завдання цього розділу полягає у тому, щоб виявити конкретні механізми, через які минуле формує сучасні ціннісні орієнтації. Тобто показати, що мається на увазі, коли ми говоримо, що регіональні відмінності є історично зумовленими, а не «природними». Це принципова теза дослідження, і вона потребує емпіричного й аналітичного обґрунтування.

Одним із найпотужніших і довготривалих чинників, що визначив регіональну аксіологічну специфіку українців, є приналежність різних частин України до принципово різних державних систем протягом кількох століть. Від кінця XVIII до початку XX століття українські землі були розділені між

двома імперіями, Російською та Австро-Угорською, і цей поділ залишив у ціннісних орієнтаціях населення слід, який не зник і після того, як обидві імперії припинили існування.

Після трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) більша частина українських земель, а саме Слобожанщина, Лівобережжя, Правобережжя і Південь, увійшла до складу Російської імперії. Галичина відійшла до Австрії у 1772 році, Буковина у 1774-му, а Закарпаття ще з XIII століття перебувало під угорською короною, що також стала частиною Габсбурзької монархії. Таким чином, із приблизно 12 мільйонів українців на початку XIX століття близько 8,5 мільйона, тобто 78%, знаходились під владою Романових [2], і лише 3,5 мільйона під Габсбургами. Ця асиметрія мала вирішальне значення для формування різних ціннісних траєкторій.

Австро-Угорська монархія, попри всі свої суперечності та обмеження, надавала підданам інституційний досвід, принципово відсутній у Російській імперії. Реформи Марії Терезії та Йосифа II в дусі «освіченого абсолютизму» скасували особисту залежність селян, обмежили панщину, зрівняли греко-католицьку церкву в правах з римо-католицькою і впровадили початкову освіту рідною мовою. Після конституційних реформ 1860-1861 років Галичина отримала власний сейм: галицькі українці вислали до нього 49 депутатів зі 150, що означало реальний досвід парламентського представництва. У 1907 році галицькі трудящі здобули загальне виборче право до Віденського парламенту, а Галичина делегувала до австрійського парламенту 20 депутатів-українців.

Натомість українці під владою Російської імперії існували в зовсім іншій інституційній реальності. Тут не було конституції, парламенту, легальних партій чи незалежної преси аж до 1905 року. Валуєвський циркуляр 1863 року і Емський указ 1876 року фактично заборонили українську мову в публічній сфері. Коли у 1914 році російська армія окупувала Галичину, новопризначений генерал-губернатор Бобринський відкрито оголосив про намір «запроваджувати тут російську мову, закон та устрій» і закрив українські «Просвіти», школи та культурні установи.

Микола Рябчук наголошує на принциповій різниці між колоніальними досвідами двох частин України. Захід «під відносно ліберальним австрійським правлінням і в протистоянні з польською адміністрацією виробив сильне відчуття національної ідентичності, яке пізніше вилилось у масовий національно-визвольний рух», тоді як Схід і Центр України під Росією «ніколи не розвинули націоналізм як масове явище [15]». Це не є апологією австрійського панування, а лише фіксація інституційної різниці між двома системами та її довготривалих ціннісних наслідків.

Важливо підкреслити: йдеться не про «кращу» чи «гіршу» культуру, не про якусь природну перевагу одного регіону над іншим. Йдеться про те, що різні інституційні середовища формують різні поведінкові і ціннісні диспозиції. Мешканці Галичини, що протягом кількох поколінь жили в системі, де закон хоча б формально існував як щось, до чого можна апелювати, виробили іншу модель соціальної довіри, ніж мешканці регіонів, де держава була апріорно ворожою або байдужою до будь-яких форм самоорганізації.

Андреас Каппелер, аналізуючи спадщину обох імперій, підкреслює, що різниця між ними стосується не лише правових норм, а й глибших відносин між державою і суспільством: російська модель будувалась на підпорядкуванні і патерналізмі, австрійська ж залишала більше простору для суспільної самоорганізації [6]. Різні імперські траєкторії створили різні «ціннісні матриці», базові рамки, в яких формувались уявлення про норму, справедливість, громадянство і колективну дію.

## **2.2. Радянський досвід і його регіональна нерівномірність**

Якщо різні імперські траєкторії заклали початкову аксіологічну розбіжність між регіонами України, то радянський період або підсилив цю розбіжність, або створив нові лінії поділу там, де їх раніше не існувало. Ключовим є те, що радянський досвід був глибоко нерівномірним: різні

регіони пережили його з різною інтенсивністю, у різний час і з різними демографічними наслідками.

Перша і найважливіша відмінність це різна тривалість перебування під радянською владою. Більшість регіонів Центральної, Східної та Південної України увійшла до складу СРСР на початку 1920-х років. Натомість Галичина, Буковина і Волинь були включені до УРСР лише у 1939-1940 роках і повністю радянізовані після 1944 року. Це означає, що Схід і Центр пережили близько семи десятиліть радянської системи, тоді як Захід приблизно вдвічі менше. Різниця у тривалості прямо пов'язана з глибиною інтеграції радянських цінностей і норм у повсякденне життя і колективну пам'ять.

Другий принципово важливий чинник це Голодомор 1932-1933 років і його регіональний вимір. Донецька область входить до числа регіонів, де голод був найжорстокішим: задокументовано, що вимерли десятки сіл від голоду, які потім заселили вихідці з Росії. Це не просто демографічна статистика, а зміна самого населення. Люди, які пам'ятали, хто вони і звідки, були фізично знищені або витіснені, а на їхнє місце прийшли ті, хто не пережив голоду і не ніс цієї травматичної пам'яті. Ще під час голоду переконані у безвиході селяни казали: «Треба тікати в Донбас, поки не пізно». Галичина, яка у той час перебувала під польським управлінням, не зазнала Голодомору і зберегла демографічну і культурну безперервність.

Третій чинник це сталінська індустріалізація Донбасу. Юзівка, нині Донецьк, була свого часу справжнім європейським містом із розвинутою інфраструктурою. Однак радянська індустріалізація 1920-1930-х докорінно змінила соціальний характер цього промислового розвитку. Найактивніша міграційна хвиля на Донбасі припала на 1939 рік і особливо посилилась після Другої світової війни. Результатом стало формування специфічної регіональної ідентичності, де «радянськість» і «пролетарськість» замінили традиційну українську культуру як основу самовизначення.

Четвертий аспект це нерівна інтенсивність русифікації. У Галичині радянська влада намагалась провести її «в найкоротший час», застосовуючи

масові репресії і депортації: протягом 1944-1946 рр. із семи західних областей було виселено понад 36 тисяч осіб. Проте повністю зламати культурну ідентичність Заходу не вдалось. Натомість на Сході і в промислових містах Півдня русифікація досягла значно глибших результатів: близько 60% дітей навчалось у російськомовних школах [2].

П'ятий чинник це різна колективна пам'ять про радянське минуле. Захід України засвоїв СРСР як окупацію, чужу і насильницьку владу, проти якої тривала збройна боротьба УПА до початку 1950-х. Схід і Центр, де радянська влада існувала вже в другому-третьому поколінні, сформували набагато амбівалентніше ставлення: СРСР міг критикуватися за конкретні провали, але не сприймався як принципово чужа система. Варто окремо згадати парадоксальний факт: регіон, який цілеспрямовано русифікувався, дав Україні низку видатних дисидентів, Василя Стуса, Миколу Руденка, Івана Дзюбу, Олексу Тихого. Це нагадує, що регіональні узагальнення завжди є статистичними і ніколи не визначають індивідуальну долю.

### **2.3. Релігійний чинник: УГКЦ, православ'я і ціннісні орієнтації**

Релігія рідко діє на ціннісні орієнтації напряду. Людина не обирає цінності з катехізису. Але церква формує середовище, мову, символічний простір і соціальні мережі, через які цінності передаються і відтворюються. В українському контексті цей вплив особливо відчутний, бо конфесійний поділ майже точно збігається з регіональним.

За даними Центру Разумкова за 2020 рік, вірні УГКЦ становлять 30,8% населення Західного регіону. ПЦУ підтримує 42,2% жителів Заходу і 41,3% Центру. Натомість на Сході частка вірних УПЦ(МП) сягає 19,1%, а найбільша група тут православні, які не відносять себе до жодної конкретної церкви: таких на Півдні 48,9%, на Сході 36,4% [11]. Ця остання категорія особливо цікава з аксіологічної точки зору, бо свідчить про релігійність без чіткої

інституційної прив'язки, про «православ'я за звичкою», яке не генерує активної конфесійної ідентичності.

УГКЦ займає в цій картині особливе місце. Вона пережила радянські репресії «в катакомбах» і вийшла з підпілля у 1989 році: за три роки після легалізації кількість парафій зросла з 138 до 2,5 тисячі [13]. Дослідники фіксують, що «греко-католицька ідентичність зберігає ознаки усвідомленої, стійкої, визначеної конфесійної орієнтації» на відміну від більш «непевних і мінливих ідентичностей православного середовища». УГКЦ ніколи не мала можливості бути «церквою більшості», тому її приналежність стала маркером свідомого вибору, а не просто успадкованою традицією.

Аксіологічно це дає конкретні наслідки. Греко-католицька ідентичність включає українську мову богослужінь як органічну частину практики, орієнтацію на Рим як цивілізаційний горизонт і традицію розуміти церкву як захисника нації від зовнішнього тиску. У свідомості галицьких українців церква стала інституцією, якій можна довіряти, яка «з народом», а не «з владою». Така форма довіри до суспільних інституцій сама по собі є ціннісною орієнтацією.

Православ'я в Україні набагато складніше описати через його внутрішню роздробленість. Після 2019 року, коли ПЦУ отримала томос і стала самостійною помісною церквою, ситуація кардинально змінилась. До цього більша частина православних перебувала у структурі УПЦ МП, фактично під Москвою. Проте потрібно зауважити: приналежність до московського патріархату не означала автоматично проросійських поглядів. Але на рівні символічного простору і риторики цей зв'язок з Москвою зміцнював уявлення про єдність «руського православного світу».

Степан Томашівський ще на початку XX століття зауважував, що «коли московська церква була зовсім залежна від держави, українська церква досягла в чужій державі значний ступінь релігійної свободи». Ця різниця у відносинах між церквою і владою трансливалась у різні моделі ставлення до держави загалом. На рівні статистичних тенденцій зв'язок між конфесійною картою і

ціннісними орієнтаціями в Україні є реальним. Процес масового виходу парафій з УПЦ МП після лютого 2022 року це вже ціннісний вибір, про який детальніше у Розділі 4.

#### **2.4. Окупація 2014 року як прискорювач ціннісних процесів**

Є спокуса розглядати 2014 рік як різкий злам, після якого все стало інакшим. Насправді він більше схожий на каталізатор: прискорив процеси, які вже тривали, зробив видимими поділи, які ховалися за поверхнею суспільного консенсусу, і остаточно закryw можливість для певних форм аксіологічної амбівалентності. Але нічого принципово нового з нуля він не породив.

Перед Євромайданом Донбас не був монолітно сепаратистським регіоном. Соціологічні дослідження показують, що навіть у квітні 2014 року, вже після початку збройного протистояння, лише близько третини мешканців Донецької і Луганської областей підтримували відокремлення від України [33]. Переважна більшість населення не хотіла жити в окремій від України структурі. Але ця більшість опинилась між двома силовими полюсами і не змогла стати організованою третьою силою.

Після початку окупації тривав процес, який дослідники назвали «дезінтеграцією концепту Східної України». Якщо до 2014 року співвідношення проукраїнської і проросійської ідентичностей у Дніпрі було приблизно 50 на 50, то після нього воно зрушило до 70 на 30 [7]. Ці цифри свідчать про реальну ціннісну переорієнтацію, яку спровокувала ситуація вибору.

Володимир Кулик у своєму дослідженні ідентичності 2016 року показує: після 2014-го національна ідентичність в Україні стала більш вираженою, але не більш етнічно ексклюзивною. Склалась більш цивільна, відкрита форма ідентичності, де головним маркером стала не мова і не етнічність, а ставлення до агресора і готовність захищати країну [7]. Це важливий аксіологічний зсув:

цінність громадянської солідарності почала витісняти цінність етнокультурної однорідності як основу самовизначення.

Дослідник Ендрю Вілсон зазначає, що війна на Донбасі прискорила «громадянське і соціальне конструювання української ідентичності [33]». Реформи децентралізації 2014-2017 років почали переміщати повноваження від центру до місцевих громад, що підкріплювало ціннісну орієнтацію на самоорганізацію і відповідальність.

Окупація 2014 року розрізала живих людей на тих, хто залишився, і тих, хто виїхав. Ті, хто залишився під окупацією, зазнавали систематичного тиску на ідентичність: примусова «паспортизація», заміна навчальних програм, знищення символів українськості. Ті, хто виїхав як вимушені переселенці, стали частиною зовсім іншого досвіду: контакту з різними регіонами країни і нерідко болісного переосмислення того, що значить бути українцем. Ці два досвіди породили глибоко різні аксіологічні наслідки.

Ставлення до росіян серед підконтрольного України населення погіршилося після початку війни, хоча ці зміни дослідники описують як «відносно невеликі», а загальна оцінка залишалась «радіше позитивною» аж до 2018 року. Різкий обвал стався вже після лютого 2022-го. Між 2014 і 2022 роками у суспільстві тривав повільний, але стійкий процес ціннісної переорієнтації, який склав аксіологічний ґрунт для того, що відбулось потім.

## **Висновки до Розділу 2**

У другому розділі проаналізовано основні чинники, що сформували регіональну аксіологічну специфіку українців. Дослідження побудовано як рух від глибших і довготриваліших чинників до більш недавніх і конкретних, з метою показати, що сучасні регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях є результатом нашарування історичних, інституційних, релігійних і політичних впливів.

Перший і найбільш фундаментальний чинник є різна імперська приналежність українських земель протягом XVIII–XIX століть. Більша частина українців перебувала під владою Російської імперії, для якої характерною була модель прямого підпорядкування суспільства державі без розвинутих правових механізмів захисту прав підданих. Менша частина, насамперед Галичина і Буковина, перебувала під владою Габсбурзької монархії, яка попри всі свої обмеження надавала підданам інституційний досвід парламентського представництва, місцевого самоврядування, легальної громадської і політичної діяльності. Ця інституційна асиметрія, як підкреслює Андреас Каппелер, сформувала дві принципово різні ціннісні матриці, які продовжили впливати на регіональну специфіку ціннісних орієнтацій і після того, як обидві імперії припинили існування.

Другий чинник є радянський досвід і його регіональна нерівномірність. Радянська влада діяла на різних територіях України різну кількість часу. Захід України був повністю радянізований лише після 1944 року, тоді як Схід і Центр пережили близько семи десятиліть під радянською системою. Голодомор 1932–1933 рр., сталінська індустріалізація Донбасу з масовим переселенням робітників з Росії, нерівна інтенсивність русифікації, різна колективна пам'ять про радянське минуле. Усе це створило не лише поглиблення вже існуючих відмінностей, а й нові лінії регіонального поділу, особливо у східних і південних областях.

Третій чинник стосується релігійної конфігурації. Конфесійна карта України майже точно збігається з її регіональною картою. Греко-католицька церква на Заході сформувала специфічний тип ідентичності, в якому церква виступає захисником нації, що транслюється у конкретні ціннісні орієнтації: довіру до суспільних інституцій, орієнтацію на Захід як цивілізаційний горизонт, виразне розрізнення «свого» і «чужого». Православ'я в його юрисдикційно роздробленій формі діяло інакше і не створювало настільки чітких ціннісних маркерів, особливо у його московській традиції.

Четвертий чинник, окупація 2014 року і війна на Сході, виявився потужним прискорювачем процесів, які вже тривали. Окупація форсувала ціннісний вибір, зробила політично не вигідними і морально неприпустимими амбівалентні форми ідентичності, спричинила «дезінтеграцію концепту Східної України» і прискорила формування цивільної національної ідентичності, заснованої на ставленні до агресора, а не на мовно-етнічних маркерах. Усі чотири чинники діяли не ізольовано, а у складному переплетенні, утворюючи багатопланову картину, яку неможливо звести до однієї простої формули. Зрозумівши ці чинники, ми переходимо до аналізу того, що саме вийшло з усього цього на рівні актуальних ціннісних орієнтацій українців у різних регіонах. Цьому присвячено наступний розділ.

## РОЗДІЛ 3

### АКСІОЛОГІЧНІ СИСТЕМИ УКРАЇНЦІВ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗРІЗ

#### 3.1. Ціннісні орієнтації мешканців Заходу та Центру України

Західний і Центральний регіони України часто розглядають разом не випадково. Хоча історично це два різних простори зі своїми відмінностями (Захід пройшов через австро-польську траєкторію і пізнішу радянізацію, Центр був ядром Російської імперії і потім УРСР), у ціннісному вимірі вони демонструють більше спільного, ніж розбіжного. Особливо це стало помітно після 2014 року, а після 2022-го їхні ціннісні профілі практично злилися. Розглянемо, як виглядає ця конфігурація у цифрах.

Опитування Центру Разумкова, проведене у червні 2024 року в рамках Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (вибірка 2016 респондентів у всіх областях, де не ведуться бойові дії), фіксує кілька ключових тенденцій. По-перше, європейська самоідентифікація. 49% усіх респондентів відчують себе європейцями. Це відчутне зростання порівняно з 41% у 2021 році [4]. У регіональному розрізі частка тих, хто ідентифікує себе як європейців, найвища саме на Заході і в Центрі. По-друге, ставлення до радянського минулого. 78% респондентів асоціюють Росію з відсталістю і регресом, а 69% вважають розвал СРСР закономірною і прогресивною подією [4]. Тут також спостерігається регіональний розподіл: на Заході і в Центрі ці показники значно вищі, ніж у південних і східних областях, де навіть зараз залишаються певні носії пострадянської ностальгії.

Цікаву картину дає масштабне дослідження Соціологічної групи «Рейтинг», проведене у липні-серпні 2021 року до 30-річчя незалежності (вибірка понад 20 тисяч респондентів). На той момент дослідження зафіксувало, що лише 61% громадян схвалюють розпад СРСР, а 32%, тобто кожен третій, жалкують. При цьому розподіл був чітким: найменше тих, хто ностальгує за Радянським Союзом, було в Галичині, а найбільше на Сході

України [5]. Західний регіон у цей період також продемонстрував найвищу частку віруючих у Бога, що відповідає історичній традиції збереженого релігійного простору, особливо греко-католицького.

Західна частина України, насамперед Галичина, історично є ціннісним полюсом, де домінують орієнтації, які в моделі Інглгарта позначаються як секулярно-раціональні щодо влади (готовність ставити під сумнів авторитет держави, орієнтація на самоорганізацію), і одночасно високі показники цінностей самовираження (свобода, толерантність, демократична участь) [27]. Це підтверджується і ціннісною теорією Шалом Шварця: у регіоні традиційно високі позиції займають універсалізм, доброзичливість, самостійність як ціннісні домінанти [31]. Ставлення до релігії на Заході є водночас і традиційнішим, і більш інституціоналізованим, бо переважна релігійна приналежність до УГКЦ означає не просто культурну ідентичність, а свідомий вибір з певним аксіологічним змістом.

Центральний регіон до 2014 року демонстрував більш амбівалентну картину. У ньому співіснували і традиційні цінності, успадковані від селянського укладу, і пострадянський патерналізм у ставленні до держави, і одночасно поступово зростав попит на демократичні цінності. Євромайдан, який географічно розгорнувся саме в Центрі, став поворотним моментом: ціннісні орієнтації Центру почали стрімко наближатись до західних [7]. У наступні роки соціологічні дані фіксували значну конвергенцію Центру з Заходом за ключовими показниками: ставленням до європейської інтеграції, оцінкою радянського минулого, готовністю до самоорганізації.

Повномасштабне вторгнення 2022 року фактично завершило цей процес. Соціологічна група «Рейтинг» у дослідженні «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року» (лютий 2023) зафіксувала, що довіра до ЗСУ становить 97%, до Президента 90%, а євроатлантичний вектор настроїв досяг рекордних показників за всю історію країни. При цьому переважна більшість респондентів ідентифікує себе як громадян України, аномійні настрої (стан деморалізованості) зменшилися з 72% до 48% [23]. Це означає, що ціннісна

система українців стала більш визначеною, чіткою, з ясно артикульованими пріоритетами. Захід і Центр у цьому процесі виступили як ціннісне ядро, до якого підтягувалися інші регіони.

Окремо варто зупинитися на питанні релігійності. Соціологічна група «Рейтинг» зафіксувала, що за рік повномасштабної війни віра в Бога дещо знизилася: тих, хто не сумнівається в його існуванні, стало 55% замість 60% [23]. Найбільше віруючих традиційно залишаються на Заході, найменше в Києві і на Сході. Це не означає секуляризації Заходу, навпаки, релігійна ідентичність там стійка і саме тому залишається ціннісним маркером, на відміну від інших регіонів, де релігійність частково виявилася ситуативною.

Підбиваючи проміжний підсумок 3.1: Захід і Центр України у ціннісному вимірі сьогодні утворюють відносно гомогенний простір з домінуванням європейської ідентичності, демократичних цінностей самовираження, негативним ставленням до радянського минулого і високим рівнем громадянської мобілізації. Цей простір зміцнився і поширився після 2022 року, ставши ціннісним ядром, відносно якого визначаються інші регіони.

### **3.2. Аксіологічні особливості Сходу та Півдня України**

Якщо Захід і Центр у ціннісному вимірі описувати відносно просто, то Схід і Південь потребують значно більш диференційованого підходу. Тут і ситуація змінювалася швидше, і всередині регіонів існували значні внутрішні відмінності, і сама динаміка 2014 і 2022 років мала тут особливо різкі прояви. Розпочнемо з того, як виглядав Схід до 2014 року.

До початку війни Схід України, насамперед Донецька і Луганська області, дійсно мав ціннісний профіль, який відрізнявся від решти країни. У моделі Інглгарта це проявлялося у вищих показниках цінностей виживання порівняно з цінностями самовираження [27]. Іншими словами, домінувала орієнтація на матеріальну безпеку, стабільність, передбачуваність, а не на

свободу, толерантність, демократичну участь. У теорії Шварца тут мали перевагу безпека, конформність, традиція, а не самостійність і універсалізм [31]. Це не «природна ментальність», а результат тривалого формування у певних соціально-економічних умовах, які детально розглянули у Розділі 2.

Південь України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області) показував іншу конфігурацію. Він був більш космополітичним за культурним складом, з сильним впливом портових міст з їхньою традицією міжкультурної комунікації, але водночас і з помітною пострадянською ностальгією, особливо в Одесі. Соціологічні дані 2010-х років фіксували, що Південь у цьому сенсі займав проміжне положення між Сходом і Центром.

Тут принципово важливо назвати один методологічний нюанс. Регіональні узагальнення приховують суттєву внутрішню диференціацію. Дослідження КМІС і Центру Разумкова за 2013 рік показували, що навіть у Донецькій області близько 30% мешканців позиціонували себе як прихильників української національної ідентичності, а в Луганській цей показник був ще вищим [4]. Тобто навіть на Сході домінуюча ціннісна конфігурація ніколи не охоплювала «всіх», вона була статистичною більшістю, а не монолітом. Це принциповий момент, який часто упускається в публічних обговореннях.

Після 2014 року Схід і Південь почали стрімко змінюватися. «Українська правда» у лютому 2023 року детально описала зміни, які зафіксувала Соціологічна група «Рейтинг»: у місяцях після початку повномасштабної агресії «загальноприйняті норми та цінності стали більш визначеними» [23]. Це принципова формула: цінності не виникли з нуля, вони стали більш ясно артикульованими у тих, хто раніше перебував у ціннісній амбівалентності. Південь і Схід пережили цей процес найгостріше, бо саме там було найбільше людей з амбівалентною ідентичністю.

Дослідження «Україна єдина», проведене КМІС у вересні-жовтні 2024 року, методом телефонних інтерв'ю на основі випадкової вибірки мобільних номерів, зафіксувало, що 77% українців асоціюють себе радше з Україною

загалом, ніж зі своїм регіоном [18]. Це принциповий показник для Сходу і Півдня. Регіональна ідентичність продовжує існувати, але вона перестала бути конкуруючою з національною. Це означає, що людина з Луганщини може зберігати свою регіональну прив'язку, але вона більше не сприймає її як альтернативу українській ідентичності. У цьому й полягає суть аксіологічного зсуву на Сході.

Звертає на себе увагу один емпіричний факт. За даними Rating Group у 2025 році, коли респондентам пропонували обрати до трьох найважливіших цінностей з переліку, найчастіше називали перемогу України (62%), родину і близьких (53%), власне здоров'я (34%), незалежність української держави (26%) і відновлення України (20%) [22]. Це класичні цінності виживання у інглгартівській моделі, але цікаво те, що вони об'єднують усі регіони, не показуючи значущих регіональних відмінностей. Війна змістила увесь український ціннісний простір у бік пріоритету фундаментальних, екзистенційних цінностей.

Окрема тема, безпосередньо пов'язана з досвідом автора цього дослідження, це питання тимчасово окупованих територій і вимушено переміщених осіб. З 2014 року, а особливо з 2022, мільйони українців опинилися в ситуації втрати дому, переїзду в інші регіони країни і перебудови усього життя. Цей досвід не міг не позначитися на ціннісних орієнтаціях. Дослідники Karina Korostelina і Gerard Toal у звіті Wilson Center 2023 року, що базується на опитуваннях у фронтових регіонах, фіксують, що жителі прифронтових територій демонструють найвищі показники самовідданості і готовності до колективної дії, але одночасно і найвищі показники втоми, психологічного виснаження і потреби в безпеці [29]. Це і є аксіологічна реальність Сходу і Півдня сьогодні: висока цінність свободи і незалежності країни поєднується з гострою потребою в стабільності і відновленні.

Соціологічне дослідження Центру Разумкова у червні 2024 року фіксує ще один важливий показник для Сходу і Півдня. Образ «бандерівців» і «буржуазних націоналістів», який десятиліттями нав'язувався у радянському і

пострадянському дискурсі для соціального дистанціювання, фактично втратив свою функцію. У травні 2006 року жителі південного і східного регіонів оцінювали свою близькість до жителів Заходу нижче, ніж до жителів Росії. У 2024 році ця картина протилежна. Регіональні стереотипи не зникли повністю, але їхня політична і ціннісна значущість різко знизилася.

Підсумовуючи 3.2: Схід і Південь України пройшли через швидку і часом болісну ціннісну трансформацію. Те, що в 2010-х виглядало як стійка регіональна специфіка з домінуванням цінностей виживання і пострадянськими орієнтаціями, після 2014 і особливо після 2022 року набуло принципово іншої конфігурації. Регіональна ідентичність залишилася, але вона перестала бути альтернативою національній. Цінності виживання стали загальноукраїнським пріоритетом, а не специфічно східним.

### **3.3. Спільне та відмінне: порівняльний аналіз регіональних аксіологічних систем**

Підрозділ 3.3 спробує відповісти на головне питання роботи. Що насправді об'єднує українців у ціннісному вимірі і що їх розрізняє? І як ставитися до тих відмінностей, які залишаються після всіх інтеграційних процесів останніх років?

Почнемо зі спільного. Сучасні соціологічні дані показують, що в Україні сформувалося відносно стійке ціннісне ядро, спільне для всіх регіонів. До нього належать кілька принципових пунктів. Перший це громадянська ідентичність як домінуюча форма самовизначення. Дослідження КМІС 2024 року фіксує, що 77% українців асоціюють себе радше з Україною загалом, ніж зі своїм регіоном. Регіональна ідентичність зберігається, але вона перестала бути конкуруючою з національною. Другий пункт це орієнтація на свободу і незалежність як вищі цінності. У дослідженні Rating Group 2025 року 62% респондентів назвали перемогу України серед трьох найважливіших цінностей, а 26% незалежність української держави. Ці показники не мають

значущих регіональних коливань. Третій пункт це європейська самоідентифікація. За даними Центру Разумкова 2024 року, 49% українців відчують себе європейцями, що на 8 відсоткових пунктів більше, ніж у 2021 році. І хоча Захід тут попереду, тенденція є загальнонаціональною. Четвертий пункт це довіра до власної держави в особі армії і президента. 97% довіри до ЗСУ і 90% до президента в 2023 році це показники, які не мають регіональної специфіки.

Тепер про відмінне. Регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях не зникли, і їх некоректно ігнорувати. Вони проявляються кількома способами. По-перше, у ставленні до радянського минулого. На Заході майже відсутні носії пострадянської ностальгії, тоді як на Сході і Півдні, навіть у 2024 році, певна частка людей зберігає амбівалентне ставлення до СРСР. По-друге, у релігійній конфігурації, яку детально розглядали в Розділі 2: УГКЦ на Заході, ПЦУ переважно в Центрі, православ'я різних юрисдикцій на Сході. По-третє, у мовній практиці. Захід переважно україномовний, у Центрі різний баланс, на Сході і Півдні значна частка російськомовного населення [21]. Це не означає інакшої ідентичності, бо мова перестала бути ключовим маркером, але це різні культурно-побутові середовища. По-четверте, у конфігурації базових цінностей за моделлю Шварца [32]. На Заході вищі показники самостійності і універсалізму, на Сході і Півдні ваги мають безпека і традиція, хоча розрив значно менший, ніж 10 років тому.

Ці відмінності варто розглядати не як проблему, а як ресурс. Це принципова теза, яку важливо артикулювати. Регіональне ціннісне різноманіття в Україні є наслідком багатовікової складної історії, і його неможливо просто «скасувати» політичною волею. Спроби це робити мали б наслідком насильство і деформацію реальної соціальної тканини. Адекватна стратегія полягає не в усуненні відмінностей, а в їхньому усвідомленні, прийнятті і використанні.

Як це робити практично? Кілька міркувань, які набудуть розширеного значення в наступному розділі при обговоренні консалтингу і коучингу.

Перше, відмовитися від стереотипів. Жителі Сходу не «менш українці», ніж жителі Заходу, просто їхня українськість має інші історично сформовані форми. Жителі Заходу не «більш правильні», ніж інші, їхня позиція також обумовлена конкретними інституційними обставинами. Друге, визнати, що ціннісні відмінності не означають ціннісної несумісності. Людина зі Сходу, для якої безпека є вищою цінністю, ніж самовираження, не є «нижчою» або «гіршою», ніж людина із Заходу з протилежним балансом. Це різні життєві стратегії, кожна з яких має свої обґрунтування. Третє, побудувати ціннісну комунікацію на основі спільного ядра. У сучасній Україні є достатньо спільних цінностей, щоб забезпечити суспільну солідарність: незалежність країни, гідність людини, європейський вибір, демократичні інституції. Відмінності у тому, як саме розуміти кожен з цих пунктів, не руйнують спільності, а збагачують її.

Доречно тут згадати застереження Лариси Нагорної, на яке ми вже посилалися в Розділі 1. Дослідниця попереджає від двох симетричних помилок: перебільшення регіональних відмінностей з їхньою натуралізацією і повного заперечення відмінностей з ідеологічних міркувань. Перша помилка веде до сепаратизму і політичних спекуляцій. Друга до некритичного оптимізму, який не дозволяє вирішувати реальні проблеми соціальної інтеграції. Між цими крайнощами і лежить наукова позиція, яка визнає відмінності, пояснює їхнє походження, оцінює їхню глибину і пропонує конструктивні стратегії взаємодії.

Окреме і дуже важливе питання, яке постає в контексті 3.3, це аксіологічний статус деокупованих територій і питання реінтеграції людей, які жили під окупацією. У таких регіонах, як Луганщина, Донеччина і частково Запорізька область, ситуація особлива. Тут протягом років або десятиліть тривав цілеспрямований тиск на ідентичність з боку окупаційної влади: примусова паспортизація, заміна навчальних програм, знищення українських символів і пам'ятників. Люди, які пережили цей досвід, мають свої унікальні ціннісні травми і свої унікальні джерела стійкості. Реінтеграція цих територій

після їхнього звільнення буде потребувати не просто адміністративних дій, а серйозної аксіологічної роботи. Розуміння того, що люди, які жили під окупацією, не «втратили українськість», а зберігали її в надзвичайно складних умовах, є принциповою умовою успіху цієї роботи.

Підсумовуючи 3.3: спільне ціннісне ядро українців реально існує і охоплює громадянську ідентичність, орієнтацію на свободу і незалежність, європейський вибір, довіру до власної держави. Регіональні відмінності зберігаються, але вони більше не є несумісними з національною єдністю. Ці відмінності варто приймати як ресурс, а не як проблему, і будувати на цій основі і державну політику, і практичну роботу з людьми, зокрема в сфері консалтингу і коучингу, чому буде присвячено наступний розділ.

### **Висновки до Розділу 3**

Третій розділ був присвячений емпіричному аналізу актуальних ціннісних орієнтацій українців у регіональному вимірі. На основі даних провідних соціологічних центрів України, насамперед Центру Разумкова, Київського міжнародного інституту соціології, Соціологічної групи «Рейтинг» і World Values Survey, було сформовано картину ціннісних конфігурацій Заходу та Центру, Сходу та Півдня, і виявлено принципові тенденції їхньої трансформації.

Аналіз показав, що Західний і Центральний регіони у ціннісному вимірі утворюють відносно гомогенний простір з домінуванням європейської ідентичності, демократичних цінностей самовираження, негативним ставленням до радянського минулого і високим рівнем громадянської мобілізації. Цей простір зміцнився після 2014 року і остаточно закріпився після 2022-го, ставши ціннісним ядром, навколо якого формується сучасна українська ідентичність.

Схід і Південь України пройшли через швидку і часом болісну ціннісну трансформацію. Те, що в 2010-х виглядало як стійка регіональна специфіка з

домінуванням цінностей виживання і пострадянськими орієнтаціями, після повномасштабної агресії набуло принципово іншої конфігурації. Регіональна ідентичність залишилася, але вона перестала бути альтернативою національній. Дослідження КМІС 2024 року фіксує, що 77% українців асоціюють себе насамперед з Україною, а не зі своїм регіоном. Цінності виживання, такі як перемога, родина, здоров'я, незалежність, стали загальноукраїнським пріоритетом.

Порівняльний аналіз показав, що в Україні сформувалося стійке ціннісне ядро, спільне для всіх регіонів. До нього належать громадянська ідентичність, орієнтація на свободу і незалежність, європейська самоідентифікація, довіра до власної держави в особі армії і президента. Регіональні відмінності зберігаються (у ставленні до радянського минулого, релігійній конфігурації, мовній практиці, базових цінностях за моделлю Шварца), але вони більше не несуть конфліктного потенціалу і не є несумісними з національною єдністю.

Принциповим висновком розділу є те, що регіональні ціннісні відмінності варто розглядати не як проблему, а як ресурс. Спільне ціннісне ядро забезпечує суспільну солідарність, а різноманіття регіональних форм збагачує українську культуру і дає простір для діалогу. Адекватна стратегія полягає не в усуненні відмінностей, а в їхньому усвідомленні, прийнятті і конструктивному використанні. Це положення набуде розширеного значення в наступному розділі при обговоренні практичних аспектів роботи з регіональним ціннісним різноманіттям у сфері консалтингу і коучингу.

## РОЗДІЛ 4

### ТРАНСФОРМАЦІЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

#### **4.1. Вплив повномасштабної війни на ціннісні орієнтації та регіональну ідентичність**

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало для українського суспільства точкою аксіологічного зламу, який за глибиною можна порівняти хіба що з періодом відновлення незалежності у 1991 році. Якщо 2014 рік був каталізатором уже наявних процесів, то 2022-й змусив суспільство одночасно і прискорено переосмислити майже всю свою ціннісну ієрархію. Цей розділ присвячений саме цій трансформації та її практичним наслідкам для роботи в сфері консалтингу і коучингу.

Розпочнемо з ключових емпіричних даних. Національний інститут стратегічних досліджень, узагальнюючи результати соціологічних опитувань 2022–2024 років, фіксує, що після початку повномасштабної війни ставлення українців до своєї державності та громадянства стало більш усвідомленим і відповідальним [16]. Символи та атрибути державності, державна незалежність сприймаються як цінності, якими варто пишатися. Порівняно з попередніми періодами розширилися і зміцнилися позиції української мови та культури. За даними Інституту соціології НАН України, 66% українців переконані, що ситуація в Україні в майбутньому поліпшуватиметься, а серед перших позитивних трендів першого року війни зафіксовано пом'якшення сприйняття українцями соціальної нерівності [19], що сталося вперше за 30 пострадянських років.

Дослідження Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, проведене протягом 2023–2025 років в умовах повномасштабної агресії, відображає динаміку суспільних настроїв, уявлень і ціннісних орієнтацій українців у контексті національного спротиву, трансформації

ідентичності та пошуку стратегій майбутнього розвитку держави. У монографії Інституту соціології НАН України «Українське суспільство 2023» Олена Злобіна (розділ 6), порівнюючи дані різноманітних досліджень, фіксує тенденцію до мобілізації населенням психологічних ресурсів спротиву й захисту. Наталія Костенко і Людмила Скокова (розділ 5) показують, що в гуманітарному дискурсі громадських активістів явно й латентно присутні цінності свободи, індивідуальної та колективної безпеки.

Одна з найбільш помітних трансформацій торкнулася релігійного виміру світогляду українців. Як уже згадувалося в Розділі 2, повномасштабна агресія спричинила масовий вихід парафій з Української православної церкви Московського патріархату. Це не просто адміністративна процедура, а саме ціннісне рішення: люди, які роками могли терпіти інституційну приналежність своєї парафії до Москви, після 24 лютого 2022 року побачили в ній непримиренний конфлікт зі своєю ідентичністю. У серпні 2024 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій», який забороняє діяльність релігійних організацій, афілійованих із центрами впливу в державі-агресорі. Це юридичне закріплення процесу, який фактично вже відбувся у свідомості громадян.

Друга значуща трансформація стосується ставлення до мови. Якщо до 2022 року російська мова в багатьох східних і південних містах сприймалася як нейтральний інструмент комунікації, то після початку повномасштабної агресії суспільне ставлення до української мови різко змінилося. За даними Центру Разумкова за 2024 рік, частка тих, хто вважає українську своєю рідною мовою, зросла в усіх регіонах України. При цьому варто наголосити, що цей процес відбувається без примусу: люди самі переходять на українську як акт ціннісного самовизначення. Це особливо помітно в Києві, Дніпрі, Харкові, Одесі, тобто в містах, де російська ще десять років тому була мовою повсякденного спілкування для більшості. Психологічно цей перехід часто переживається болісно, бо мова є складовою глибокої особистісної

ідентичності, але саме його болісність є показником серйозності аксіологічної трансформації, що відбувається.

Третій аспект це переосмислення ставлення до Європи і Заходу. Якщо 2014 рік був періодом, коли європейський вибір ще треба було відстоювати в публічних дискусіях, то після 2022-го цей вибір став майже самоочевидним. За даними Центру Разумкова, 49% українців у 2024 році відчують себе європейцями, що на 8 процентних пунктів більше, ніж у 2021-му [4]. Україна отримала статус кандидата в члени ЄС у червні 2022 року [25], а у грудні 2023-го було відкрито переговори про вступ. Це інституційний бік процесу, який підтверджується ціннісним: європейська ідентичність перестала бути предметом політичної дискусії і стала фактичною домінантою світогляду більшості громадян.

Четверта і дуже важлива трансформація стосується самої структури ціннісної ієрархії. До 2022 року в українському суспільстві домінували змішані ціннісні набори, де матеріальні і нематеріальні цінності балансувалися складними способами. Війна різко змістила баланс у бік нематеріальних цінностей: свободи, гідності, належності до спільноти, готовності захищати «своїх». Соціологічна група «Рейтинг» у 2025 році зафіксувала, що серед трьох найважливіших цінностей українців 62% назвали перемогу України, 53% родину і близьких, 26% незалежність української держави. Цей набір повністю перебудовує класичну ієрархію матеріалістичних і постматеріалістичних цінностей у моделі Інглгарта. Українці не перейшли від матеріалізму до постматеріалізму у тому вигляді, як це описує західна соціологія, бо вони не мали такого «зручного» переходу через економічне процвітання. Вони перейшли через екзистенційний досвід війни до ціннісної конфігурації, де нематеріальне має пріоритет, але не як комфортна постматеріалістична цінність, а як абсолютна екзистенційна необхідність.

При цьому регіональний вимір цих трансформацій залишається важливим. Розділ 3 показав, що між регіонами зменшилися відмінності в принципових питаннях ідентичності, але збереглися варіації у тому, як саме

переживається війна і її ціннісні наслідки. Жителі прифронтових і деокупованих територій мають специфічний досвід, який накладає відбиток на їхні ціннісні орієнтації. Жителі західних регіонів, які прийняли мільйони переселенців, теж змінилися через цей контакт. Жителі центральних областей, які стали тиловою опорою країни, виробили свою конфігурацію цінностей з акцентом на витривалість і солідарність. У контексті 2025–2026 років опитування Центру Разумкова фіксують певну втому суспільства: у вересні 2024 року 33% українців вважали, що події в країні розвиваються в правильному напрямі, тоді як 47% дотримувалися протилежної думки. Це не означає аксіологічного відкату, а свідчить про природний процес стабілізації після піку мобілізації 2022–2023 років.

П'ятий аспект, який варто окремо виділити, це питання деокупованих територій і людей, які жили в окупації. Для автора цього дослідження ця тема має особливе значення, бо стосується безпосередньо його регіону походження. Люди, які жили в Зимогір'ї, Рубіжному, Сєверодонецьку і десятках інших міст під окупацією, пройшли через досвід, який неможливо легко описати в категоріях звичайної соціології. Їхня українська ідентичність зберігалася в умовах систематичного тиску, який включав примусову паспортизацію, заміну освітніх програм, знищення символів, фізичне насильство. Аксіологічно це означає, що для цих людей цінності національної ідентичності, свободи, людської гідності не є абстрактними філософськими поняттями, а є переживаннями, оплаченими реальними життями. Це важливо враховувати у будь-якій майбутній роботі з реінтеграції цих територій.

Підсумовуючи 4.1: повномасштабна війна 2022 року спричинила глибоку трансформацію ціннісних орієнтацій українців. Ця трансформація відбулася в кількох ключових напрямках: переосмислення державності і громадянства, релігійний вибір на користь незалежної від Москви церкви, мовний вибір на користь української мови, європейська ідентичність як домінанта, перебудова всієї ієрархії цінностей у бік нематеріальних і екзистенційних. Регіональна специфіка цих процесів збереглася, але вона

перестала бути джерелом конфлікту і стала радше різними формами переживання спільного досвіду. Усе це створює нову аксіологічну реальність, з якою потрібно вміти працювати, у тому числі в практичних сферах консалтингу і коучингу.

#### **4.2. Практичний вимір: консалтинг та коучинг у роботі з регіональними ціннісними відмінностями**

Цей підрозділ є завершенням всього дослідження і спробою показати, як знання, отримане в попередніх розділах, може бути використане у конкретній професійній практиці консалтингу і коучингу. Це особливо актуально для випускників освітньо-професійної програми «Практична філософія: консалтинг та коучинг», бо саме від них залежить, як філософська теорія буде втілюватися у роботі з реальними людьми у пострадянському і повоєнному контексті.

Почнемо з визначення. Коучинг це метод роботи з людиною, який спрямований на допомогу їй у досягненні особистих або професійних цілей через структуровану взаємодію з фахівцем-коучем. На відміну від наставництва, коучинг зосереджується на тому, щоб клієнт сам знайшов спосіб вирішення своєї проблеми. Завдання коуча полягає у фасилітації цього процесу через відповідні запитання, прояснення цінностей і прихованих установок, відображення того, що чує і помічає коуч. Консалтинг, у свою чергу, передбачає більш експертну позицію фахівця, який пропонує клієнту конкретні рішення на основі свого досвіду і знань у певній сфері. Обидва напрями тісно пов'язані з аксіологічним виміром, бо ефективна робота з людиною неможлива без розуміння її ціннісної системи.

Ринок консалтингових послуг України під час війни демонструє цікаву динаміку. За даними дослідження «Розвиток ринку консалтингових послуг в Україні в умовах сучасних викликів», опублікованого Галиною Филюк та Ігорем Притулою у 2024 році в журналі «Економічний аналіз», попит на

консалтинг зріс [14]. Це зумовлено потребою бізнесу адаптуватися до викликів воєнного часу: оптимізація процесів, розвиток нетворкінгу, освоєння нових ринків. Аналогічна тенденція спостерігається і в коучингу, де клієнти все частіше звертаються з запитами не лише професійного, а й екзистенційного характеру. Війна змусила багатьох людей переосмислити сенс власної діяльності, життєві пріоритети, ставлення до часу і ресурсів.

У контексті регіональних ціннісних відмінностей кваліфікований консультант або коуч у сучасній Україні стикається з кількома специфічними викликами. Перший це робота з клієнтами з різних регіонів, які можуть мати різні ціннісні домінанти. Клієнт із Заходу може акцентувати самостійність, ініціативу, готовність ризикувати. Клієнт зі Сходу частіше орієнтований на безпеку, передбачуваність, колективну підтримку [26]. Це не означає, що один підхід «кращий» за інший. Кваліфікований фахівець розуміє, що обидві ціннісні конфігурації мають свої сильні сторони і свої обмеження, і вміє адаптувати свої методи відповідно. Спроба «перевиховати» клієнта у напрямі «правильних» цінностей є професійно неприйнятною і теоретично хибною.

Другий виклик стосується роботи з вимушено переміщеними особами. За даними Міжнародної організації з міграції, в Україні станом на 2024 рік перебувало понад 3,7 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Це люди з конкретним травматичним досвідом втрати дому, перебудови життя, часом боротьби з відчуттям провини, що їм пощастило виїхати. У роботі з такими клієнтами консультант або коуч повинен враховувати кілька принципово важливих моментів. Перший: цінності, які залишилися у клієнта після переїзду, можуть стати ресурсом для нової адаптації. Другий: ціннісний конфлікт між «тим, як було» і «тим, як є зараз» потребує не швидкого вирішення, а уважного розгляду. Третій: ідентичність переселенця не є дефіцитом, а навпаки, додатковим ресурсом досвіду, який може бути корисним і самій людині, і її новому середовищу.

Третій виклик стосується роботи з тими, хто пережив окупацію. У майбутньому, коли деокуповані території будуть звільнені, мільйони людей

потребуватимуть не лише матеріальної відбудови, а й аксіологічної підтримки. Тут консультанти і коучі стикнуться з принципово новою задачею: допомагати людям, які зберегли свою українську ідентичність у вкрай несприятливих умовах, відновити нормальну ціннісну комунікацію з рештою суспільства. Це робота, яка вимагає не лише психологічної підготовки, але й глибокого розуміння історії регіону, його культурної специфіки, особливостей колективної травми. Спрощений підхід «забудьте, що було, рухайтесь далі» тут не спрацює і може завдати додаткової шкоди.

Четвертий виклик стосується роботи з військовими, ветеранами і їхніми родинами. Це окрема велика тема, яка заслуговує самостійного дослідження, але в контексті нашої роботи варто зазначити ключове. Цінності людей, що пройшли через бойовий досвід, реструктуруються особливим чином. Те, що раніше здавалося важливим, може стати другорядним. Те, що раніше відходило на задній план, виходить на перше місце. Коуч або консультант, який працює з такою людиною, повинен бути готовим до того, що звичайні методики постановки цілей і планування можуть не спрацювати. Тут потрібна особлива чутливість, готовність бути присутнім без активного «допомагання», розуміння того, що людина має пройти через свій ціннісний переусвідомлення власним шляхом.

Конкретні методичні рекомендації для практичної роботи можна сформулювати таким чином. Перше, перед початком роботи з клієнтом варто провести ціннісну діагностику, яка враховує не лише індивідуальні цінності, але й регіональний і поколіннєвий контекст. Це може бути неформальна розмова про сім'ю, місце народження, важливі переломи в житті. Друге, при формулюванні цілей коучингу або стратегічних рекомендацій у консалтингу потрібно перевіряти, наскільки ці цілі резонують з глибинними цінностями клієнта. Цілі, які суперечать цінностям, не досягаються. Третє, у роботі з регіональними відмінностями важливо уникати стереотипів і відкритості до того, що конкретний клієнт може мати ціннісний профіль, який не відповідає «середній» картині по регіону. Четверте, у роботі з посттравматичним

досвідом коуч і консультант повинні знати свої професійні межі і вчасно скеровувати клієнта до психотерапевта, якщо запит виходить за рамки коучингової роботи.

Окремо варто зупинитися на питанні етики у роботі коуча і консультанта в умовах постколоніального і повоєнного суспільства. Українське суспільство сьогодні переживає не лише війну, але й глибокий процес деколонізації свідомості, який охоплює всі регіони. Завдання фахівця в сфері практичної філософії полягає не в тому, щоб «нав'язати» клієнту певні цінності, а у тому, щоб допомогти йому усвідомити свої власні цінності, побачити їхнє походження і вирішити, чи відповідають вони його справжнім прагненням [24]. Це особливо важливо в роботі з людьми, які тривалий час жили у пострадянському або проросійському інформаційному просторі. Спроба «перепрошити» свідомість клієнта є контрпродуктивною, бо вона ігнорує його суб'єктність. Натомість фасилітація процесу самоусвідомлення є власне філософською задачею, яка природно випливає з усієї традиції європейської філософії, починаючи від Сократа.

Підсумовуючи 4.2: знання про регіональні ціннісні відмінності і їхні історичні корені є для фахівця у сфері консалтингу та коучингу не абстрактною академічною інформацією, а практичним інструментом. Розуміння того, чому жителі різних регіонів України мають різні ціннісні домінанти, дозволяє будувати ефективнішу комунікацію з клієнтами, уникати стереотипів, краще працювати з вимушено переміщеними особами і людьми, що пережили окупацію. У ширшому сенсі філософія цінностей перестає бути теоретичною дисципліною і стає основою для конкретної професійної практики, що має своє значення у відновленні і розвитку українського суспільства після завершення активної фази війни.

## **Висновки до Розділу 4**

Четвертий розділ розглянув трансформацію аксіологічного виміру світогляду українців в умовах сучасних викликів, передусім повномасштабної

російської агресії, що розпочалася 24 лютого 2022 року, а також практичні наслідки цих трансформацій для роботи в сфері консалтингу і коучингу.

Аналіз показав, що повномасштабна війна спричинила глибоку перебудову ціннісних орієнтацій українського суспільства у кількох ключових напрямках. У сфері релігійної ідентичності відбувся масовий вихід парафій з Української православної церкви Московського патріархату, який був юридично закріплений Законом про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій. У мовній сфері спостерігається свідомий перехід людей на українську мову як акт ціннісного самовизначення. У сфері геополітичної ідентичності європейський вибір став майже самоочевидним для більшості громадян, що знайшло інституційне втілення у наданні Україні статусу кандидата у члени ЄС і відкритті переговорів про вступ.

Особливо важливою є трансформація самої структури ціннісної ієрархії. Війна змістила баланс у бік нематеріальних цінностей, але не у форматі західного постматеріалізму, а через екзистенційний досвід, де нематеріальне має пріоритет як абсолютна необхідність. Регіональний вимір цих трансформацій залишається важливим: жителі прифронтових територій, переселенці, мешканці західних областей, що приймають переселенців, центральних регіонів, що стали тиловою опорою країни, виробили свої специфічні ціннісні конфігурації, які варто розуміти у їхній взаємній доповнюваності, а не у конфронтації.

Особлива увага в розділі приділена ситуації людей, що жили або живуть в окупації. Їхня українська ідентичність зберігалася в умовах систематичного тиску, який включав примусову паспортизацію, заміну освітніх програм, знищення символів. Аксіологічно це означає, що для цих людей цінності національної ідентичності, свободи, людської гідності є переживаннями, оплаченими реальними життями, а не абстрактними філософськими поняттями.

У практичному вимірі знання про регіональні ціннісні відмінності і їхні історичні корені є для фахівця у сфері консалтингу та коучингу важливим

інструментом професійної роботи. Розділ виділив кілька ключових викликів, з якими стикається кваліфікований фахівець: робота з клієнтами з різних регіонів і їхніми різними ціннісними домінантами, робота з вимушено переміщеними особами, з людьми, що пережили окупацію, з військовими, ветеранами і їхніми родинами. У всіх цих ситуаціях принципово важливо уникати стереотипів і не намагатися «перевиховати» клієнта у бік «правильних» цінностей. Натомість завдання консультанта або коуча полягає у фасилітації процесу самоусвідомлення клієнтом своїх власних цінностей, їхнього походження і відповідності його справжнім прагненням.

Загальний висновок розділу полягає у тому, що філософія цінностей у сучасному українському контексті перестає бути теоретичною академічною дисципліною і стає основою для конкретної професійної практики, яка має своє значення у відновленні і розвитку українського суспільства після завершення активної фази війни. Спеціальність «Практична філософія: консалтинг та коучинг» отримує у цьому контексті особливо актуальне суспільне призначення.

## ВИСНОВКИ

Проведене дослідження було присвячене аналізу аксіологічної складової світогляду українців у її регіональному вимірі. Поставлена у вступі мета, а саме виявити і проаналізувати регіональні особливості ціннісних орієнтацій українців, встановити чинники їхнього формування і простежити трансформацію в умовах сучасних викликів, була досягнута через послідовне вирішення визначених завдань. Узагальнюючи результати роботи, можна сформулювати такі висновки.

**По-перше,** аналіз теоретико-методологічних засад показав, що аксіологія як філософська дисципліна пройшла тривалий шлях розвитку від розмежування Рудольфом Германом Лотце сфери значущого і сфери існуючого до сучасних реляційних концепцій цінностей. Для цілей дослідження регіональних відмінностей найбільш продуктивним виявилось реляційне розуміння цінностей, яке трактує їх не як вроджені властивості людей чи спільнот, а як результат взаємодії людини зі світом у конкретних соціальних і культурних умовах. Особливе значення для роботи має ідея Ніколая Гартмана про антиномії цінностей, яка дозволяє пояснити регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях як наслідок того, що різні спільноти у різних історичних обставинах по-різному вирішують ціннісні конфлікти. Світогляд був осмислений як відкрита динамічна система, у структурі якої аксіологічна складова відіграє інтегруючу роль і є найбільш чутливою до соціальних змін.

**По-друге,** дослідження обґрунтувало принципову тезу про те, що регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях українців мають історичну, а не «природно-ментальну» природу. Поняття ментальності, яке часто використовується для пояснення регіональних відмінностей, є методологічно проблематичним, бо нерідко вживається есенціалістськи, як уявлення про незмінну природу певного народу чи регіону. Натомість запропонований у роботі підхід пояснює регіональну специфіку через конкретні історичні,

інституційні, релігійні та соціально-економічні чинники, які піддаються аналізу і не передбачають жодної фатальної визначеності.

**По-третє,** аналіз чинників формування регіональної аксіологічної специфіки виявив чотири основні групи впливів. Перший це різна імперська приналежність українських земель протягом XVIII–XIX століть, коли більшість українців перебувала під владою Російської імперії з її моделлю прямого підпорядкування суспільства державі, а менша частина під владою Австро-Угорщини з її обмеженим, але реальним досвідом парламентаризму і самоврядування. Другий чинник це нерівномірний радянський досвід, що включав різну тривалість перебування під радянською владою, Голодомор з його регіональним виміром, демографічну інженерію на Сході і Півдні та різну інтенсивність русифікації. Третій чинник це релігійна конфігурація, у якій конфесійна карта України майже точно збігається з регіональною. Четвертий чинник це окупація 2014 року, що стала прискорювачем ціннісних процесів і форсувала вибір між ідентичностями. Усі ці чинники діяли не ізольовано, а у складному взаємному переплетенні.

**По-четверте,** емпіричний аналіз актуальних соціологічних даних показав, що в сучасній Україні сформувалося стійке ціннісне ядро, спільне для всіх регіонів. До нього належать громадянська ідентичність як домінуюча форма самовизначення, орієнтація на свободу і незалежність, європейська самоідентифікація, а також висока довіра до власної держави в особі армії і президента. За даними Київського міжнародного інституту соціології, 77 відсотків українців асоціюють себе радше з Україною загалом, ніж зі своїм регіоном. Регіональна ідентичність зберігається, але вона перестала бути конкуруючою з національною.

**По-п'яте,** попри формування спільного ціннісного ядра, регіональні відмінності у ціннісних орієнтаціях не зникли повністю. Вони проявляються у ставленні до радянського минулого, релігійній конфігурації, мовній практиці і конфігурації базових цінностей за моделлю Шалом Шварца. Принциповим є те, що ці відмінності після 2014 і особливо після 2022 року втратили

конфліктний потенціал і перестали бути несумісними з національною єдністю. Дослідження обґрунтувало тезу про те, що регіональне ціннісне різноманіття варто розглядати не як проблему, а як ресурс. Адекватна стратегія полягає не в усуненні відмінностей, а в їхньому усвідомленні, прийнятті і конструктивному використанні.

**По-шосте**, аналіз трансформації ціннісних орієнтацій під впливом повномасштабної війни показав, що 2022 рік став точкою глибокого аксіологічного зламу. Війна спричинила переосмислення державності і громадянства, релігійний вибір на користь незалежної від Москви церкви, мовний вибір на користь української мови, утвердження європейської ідентичності та перебудову всієї ієрархії цінностей у бік нематеріальних і екзистенційних. Особливістю української ситуації є те, що цей перехід відбувся не через економічне процвітання, як це описує класична теорія Рональда Інглгарта, а через екзистенційний досвід війни, де нематеріальні цінності набули значення абсолютної необхідності.

**По-сьоме**, дослідження окреслило практичний вимір отриманого знання для сфери консалтингу і коучингу. Розуміння регіональної аксіологічної специфіки та її історичних коренів є важливим інструментом професійної роботи фахівця, який працює з клієнтами з різних регіонів, з внутрішньо переміщеними особами, з людьми, що пережили окупацію, з військовими і ветеранами. Принциповим є те, що завдання консультанта або коуча полягає не в накладанні на клієнта стереотипів чи «правильних» цінностей, а у фасилітації процесу усвідомлення клієнтом власних цінностей, їхнього походження і відповідності його справжнім прагненням. У цьому контексті філософія цінностей перестає бути суто теоретичною дисципліною і стає основою для конкретної професійної практики.

Загальний підсумок дослідження полягає у тому, що аксіологічна складова світогляду українців є складним, історично сформованим і динамічним явищем, яке не зводиться ні до уявлення про монолітну однорідність, ні до уявлення про принципову розділеність країни. Регіональні

відмінності є реальними, мають конкретне історичне походження і заслуговують серйозного аналізу, але вони існують у межах спільного ціннісного простору, який особливо зміцнів в умовах повномасштабної війни. Розуміння цієї діалектики спільного і відмінного має не лише академічне, а й безпосереднє практичне значення для процесів соціальної інтеграції, повоєнної відбудови і професійної роботи з людьми.

Перспективи подальших досліджень убачаються у поглибленому вивченні аксіологічних наслідків окупації для мешканців тимчасово окупованих територій, у дослідженні ціннісних орієнтацій української воєнної міграції за кордоном, а також у розробці конкретних методик роботи з регіональним ціннісним різноманіттям у сфері практичної філософії, консалтингу і коучингу.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксіологія // Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс]. URL: <https://vue.gov.ua/Аксiологiя> (дата звернення: 15.04.2026).
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2019. 656 с.
3. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : монографія / М. Панчук (кер.), В. Євтух, В. Войналович та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.
4. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.) / Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. Київ, 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Ідентичність. Патріотизм. Цінності : загальнонаціональне опитування (серпень 2021 р.) / Соціологічна група «Рейтинг». 2021. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine> (дата звернення: 20.04.2026).
6. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: виникнення, історія, розпад / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. 360 с.
7. Кулик В. Національна ідентичність в Україні: зміни після Євромайдану // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 2 (82). С. 90–104.
8. Лісовий В. С. Аксіологія // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-43500> (дата звернення: 15.04.2026).
9. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
10. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.

11. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2010–2020 рр. / Центр Разумкова. Київ, 2020. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 18.04.2026).
12. Пазенок В. С. Філософія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2008. 280 с.
13. Релігія і Церква в українському суспільстві : соціологічне дослідження 2022 року / Центр Разумкова. Київ, 2022. URL: <https://razumkov.org.ua> (дата звернення: 18.04.2026).
14. Филюк Г., Притула І. Розвиток ринку консалтингових послуг в Україні в умовах сучасних викликів // Економічний аналіз. 2024. Т. 34, № 1. С. 115–125.
15. Рябчук М. Випробування війною: старі поділи і нові зв'язки у сьогоденнішому українському суспільстві // Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. О. Рафальський, В. Войналович, Л. Нагорна. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. С. 119–138.
16. Свобода понад усе: українці ставлять демократичні цінності вище за матеріальний достаток : результати дослідження Центру Разумкова. 2023. URL: <https://dess.gov.ua/rezultaty-doslidzhennia-tsentru-razumkova> (дата звернення: 20.04.2026).
17. Світогляд // Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс]. URL: <https://vue.gov.ua/Світогляд> (дата звернення: 15.04.2026).
18. Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути : всеукраїнське опитування / Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. Київ, 2024–2025. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraine-edina> (дата звернення: 20.04.2026).
19. Українське суспільство 2023 : моніторингове дослідження / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2023.
20. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

- 21.Хмелько В. Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості і тенденції змін за роки незалежності // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки. 2004. Т. 32. С. 3–15.
- 22.Цінності українців під час війни : дослідження / Соціологічна група «Рейтинг». 2025. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine> (дата звернення: 20.04.2026).
- 23.Як війна змінила мене та країну. Підсумки року : соціологічне дослідження / Соціологічна група «Рейтинг». 2023. URL: <https://ratinggroup.ua/research/ukraine> (дата звернення: 20.04.2026).
- 24.Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2018. 240 p.
- 25.Haerpfer C., Inglehart R., Moreno A. et al. (eds.). World Values Survey: Round Seven Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid; Vienna : JD Systems Institute & WVSA Secretariat, 2022. DOI: 10.14281/18241.20.
- 26.Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. 3rd ed. New York : McGraw-Hill, 2010. 561 p.
- 27.Inglehart R. Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 296 p.
- 28.Inglehart R., Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. New York : Cambridge University Press, 2005. 333 p.
- 29.Korostelina K., Toal G. The Dynamics of Identity in Ukrainians Living at the Front. Washington : Wilson Center, 2023.
- 30.Kulyk V. Identity in Transformation: Russian-speakers in Post-Soviet Ukraine // Europe-Asia Studies. 2019. Vol. 71, № 1. P. 156–178.
- 31.Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. 2012. Vol. 2, № 1. DOI: 10.9707/2307-0919.1116.

32. Schwartz S. H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries // *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. Vol. 25. P. 1–65.
33. Wilson A. *The Ukrainians: Unexpected Nation*. 4th ed. New Haven : Yale University Press, 2015. 416 p.